

Надія Стецула¹, Оксана Голуб²

¹ Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
e-mail: n.stetsula@gmail.com

² Солонська гімназія Меденицької селищної ради
Дрогобицького району Львівської області
e-mail: ogolub40@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ: РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ролі екологічної освіти як базової для реалізації Концепції сталого розвитку та екологізації суспільства. Досліджено, що в результаті взаємодії суспільства і природи на сучасному етапі виникли гострі суперечності, які становлять суть екологічних проблем. Встановлено, що відмінною рисою нинішнього етапу можна назвати перехід від констатації фактів до дії, до вироблення моделі сталого соціально-економічного та екологічного розвитку та до екологізації. У статті відображено особливості, визначено завдання, цілі та характеристики екологічної освіти. Екологічна освіта має бути реалізована на всіх освітніх рівнях через різноманітність організаційних форм, засобів та методів навчання, яке має бути здійснено на основі найкращих світових освітньо-виховних технологій, досягнень психолого-педагогічної науки. Наведено пріоритетні напрямки розвитку системи освіти в Україні для впровадження екологічної освіти. Екологічна освіта є однією з передумов досягнення сталого розвитку і важливим інструментом ефективного управління, обґрунтованого прийняття рішень і розвитку демократії.

Ключові слова: екологічна освіта, екологізація, сталий розвиток, екологічні проблеми, система освіти, освітньо-виховні технології.

Останніми роками у відносинах людства з природою намітився новий етап. Попередні десятиліття характеризувалися усвідомленням наслідків та масштабів антропогенного впливу, визнанням пріоритетної ролі екології та перетворенням цієї науки із суто біологічної на інтегровану міждисциплінарну. Відмінною рисою нинішнього етапу можна назвати перехід від констатації фактів до дії, до вироблення моделі сталого соціально-економічного та екологічного розвитку та до екологізації суспільства – це шляхи сучасного розвитку суспільства, що дозволяє подолати сучасну глобальну соціально-екологічну кризу.

Концепція сталого розвитку прийнята більшістю країн світу, та розглядається як головна стратегія виходу людства з цивілізаційного глухого кута. Про необхідність спільних дій щодо запобігання руйнуванню планетарної екологічної системи говорив на початку ХХ століття В.І. Вернадський [18]. На сьогоднішній день більшість країн задіяні у вирішенні глобальних екологічних проблем та на основі міжнародного співробітництва визначають раціональні норми природокористування. Необхідно відзначити, що провідну роль у міжнародному екологічному співробітництві відіграє ООН, органи якої займаються, зокрема, питаннями охорони навколишнього середовища В ООН існує спеціальна програма з охорони довкілля – ЮНЕП [19]. Сьогодні питаннями охорони навколишнього середовища займається і Міжнародна спілка охорони природи та природних ресурсів, яка була створена ще 1956 року

Перспективи регулювання процесом взаємодії природи суспільства багато в чому обумовлені процесом екологізації як суспільної діяльності, так і людської свідомості [10]. Це пояснюється насамперед її суттєвою соціальною значимістю та своєрідною еври-

тичною функцією, під якою слід розуміти виявлення та постановку принципово нових наукових проблем. Екологізація захоплює в даний час всі сфери науки і виробництва, створюючи уявлення про те, що центр уваги екології як науки – суспільство. Слід, однак, чітко відрізнити екологію як галузь фундаментальних досліджень, що вивчає у властивому їй ключі всі форми життя і ті прикладні, грандіозні за масштабами практичні завдання, які випливають із екологічних законів стосовно діяльності людини. Тенденція екологізації є нагальною потребою нашого часу, і її популяризація покликана вирішити екологічні проблеми [13; 14].

Для впровадження екологізаційних тенденцій та засад сталого розвитку необхідна системна та безперервна екологічна освіта, важливість якої полягає у сприянні засвоєнню знань, вмінь та переконань, які дають змогу ухвалювати та впроваджувати рішення, спрямовані на стабілізацію антропогенного навантаження та вирішення проблеми соціально-економічного характеру. Така освіта має бути реалізована на всіх освітніх рівнях через різноманітність організаційних форм, засобів та методів навчання. Необхідно розробити концептуальні та процесуальні засади екологічної освіти, а саме структуру освіти для сталого розвитку, нові підходи, методологію та забезпечення доступності навчальних засобів і навчально-методичних посібників. Безумовно, це має бути здійснено на основі найкращих світових освітньо-виховних технологій, досягнень психолого-педагогічної науки. Мається на увазі орієнтація системи освіти на майбутнє [11; 20].

На важливості освітньої компоненти в сталому розвитку людства, що передбачає взаємне узгодження економічних, екологічних та соціальних чинників, наголошувалося на Всесвітній конференції «Планета Земля» в 1992 році в Ріо-де-Жанейро. В 2002 році на Всесвітньому Саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі був ухвалений План дій, в якому рекомендувалося проголосити десятиліття «Освіти для сталого розвитку» [8].

Тема роботи є актуальною, оскільки присвячена проблемі взаємодії людини і природи та ролі екологічної освіти як базової для реалізації Концепції сталого розвитку та екологізації суспільства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

В процесі історичного розвитку суспільства постійно відбувається його взаємодія з природою. Особливості взаємодії у системі «людина-природа-суспільство» відображають розвиток науки, технологій, культури, рівень активності впливу людини на природу та потреби суспільства на кожному етапі розвитку. Дослідження періодизації еволюції взаємодії природи і суспільства висвітлив М. Мойсеєва, аналізуючи рівень активності впливу людини на природу автор виділяє чотири основні етапи цієї еволюції. Перший – етап пасивної адаптації людини до умов середовища існування – хронологічно збігається з часом існування первісного суспільства. Другий – етап активного використання природно-ресурсного потенціалу, який триває від рабовласницького ладу до кінця XIX століття. Третій – етап трансформації екосистем – триває протягом XX століття, а четвертий етап – глобальної реконструкції природи – припадає на подальшу епоху [5].

В результаті взаємодії суспільства і природи на сучасному етапі виникли гострі суперечності, які становлять суть екологічних проблем: скорочення озонового шару та забруднення атмосфери, транскордонне переміщення забруднюючих речовин, зміна клімату, збереження біорізноманіття, кислотні дощі, опустелювання, ресурсна криза, урбанізація тощо. В основі зазначених екологічних проблем лежать глобальні явища та процеси, які суспільство сьогодні не в змозі подолати без екологічної освіти, а саме без розуміння теоретичних основ екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування [2; 9].

Саме тому для подолання суперечностей та вирішення екологічних проблем особливу увагу насамперед необхідно концентрувати на зміну суспільної свідомості в сторону збалансованого розвитку суспільства, за допомогою освітніх інструментів. Екологічна освіта є однією з передумов досягнення сталого розвитку і важливим інструментом ефективного управління, обґрунтованого прийняття рішень і розвитку демократії [1; 4].

Екологічні, економічні та соціальні загрози сьогодні викликають особливе занепокоєння з боку спільноти, оскільки є результатом антропогенної діяльності, що часто суперечить законам природи. Першочерговими заходами для вирішення екологічних проблем спонукає інституцій пошук нових підходів до планування стратегії розвитку суспільства, а саме шляхом впровадження екологізації та засад сталого розвитку. Гармонізація відносин у системі «людини-природа-суспільство» значною мірою залежить від багатьох факторів, перш за все від екологічної освіти, яка є однією з передумов досягнення сталого розвитку та важливим інструментом процесу екологізації [15].

Загальною метою екологічної освіти є формування компетентностей, які сприятимуть реалізації засад сталого розвитку та процесу екологізації.

Екологізація має увійти до системи освіти особистості, торкнутися стилю мислення та світоглядних основ має стати компонентом ідеології суспільства XXI століття [6]. Найважливіші завдання екологізації полягає у інтеграції різних галузей сучасного наукового знання для вирішення конкретної соціально-екологічної проблеми; взаємозв'язку суміжних галузей знань до певної цілісної системи наукових уявлень; у формуванні нової людини, яка усвідомлює себе у нерозривному зв'язку з природою; у формуванні фахівця, який створюватиме нові технології та техніку, що забезпечують впровадження засад сталого розвитку суспільства. Екологізація освіти повинна ставити за мету не тільки, і навіть не стільки усвідомлення необхідності охорони природи, скільки вироблення мислення, забезпечує перехід до неруйнівного, збалансованого природокористування. Таким чином, екологізація освіти здатна забезпечити вирішення глобальної екологічної кризи. Величезна роль у формуванні екологічного світогляду особистості та у вирішенні глобальних екологічних проблем людства мають освітяни – вчителі закладів освіти та викладачі ЗВО, через школу яких проходить все молоде покоління планети. І це звичайно, оскільки за своїм менталітетом система освіти працює як інноваційна система, тобто постійно оновлюється [16; 7].

Сталий розвиток суспільства – це сучасна концепція, що ґрунтується на принципах взаємодії суспільства і природи та передбачає гармонізацію економічного й соціального розвитку та збереження довкілля. У звіт комісії ООН під керівництвом Гро Харлем Брутланд, 1987 р. зазначено, що «Сталий розвиток» – це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби нинішніх поколінь і не ставить під загрозу можливості наступних поколінь задовольняти свої потреби» [3]. Завдання принципів сталого розвитку полягають у наступному, а саме забезпеченні випереджаючого розв'язання проблем соціального та духовного розвитку; узгодження темпів економічного розвитку з господарською ємністю екосистем; збереження і відновлення природних екосистем та їх здатності до самовідтворення; узгодження темпів економічного розвитку з господарською ємністю екосистем; збереження і відновлення природних екосистем та їх здатності до самовідтворення.

В документі Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку, 2003 р пропонується включити сталий розвиток до основних цілей освіти [17]. Сталий розвиток має розглядатися як універсальний та необхідний елемент повсякденного життя, і його слід включати до усіх предметів і навчальних дисциплін. Крім того, сталий розвиток слід розвивати як окрему галузь знань, особливо в системі вищої освіти. Необхідно зміцнювати взаємозв'язок між природничими і суспільними науками, запроваджуючи міждисциплінарні підходи.

Екологічна освіта зосереджується на екологічних аспектах: впливах забруднення, стічних вод, викидів автомобілів, підприємств тощо та їх причинах, наслідках і можливостях їх зменшення, на турботі про природу та її захист; на нових підходах до використання природних ресурсів та проблеми їх відновлення (сталості). Негативний екологічний вплив розглядається як результат нераціонального використання природних ресурсів. Позитивною екологічною ситуацією може стати лише за сприяння населення, яке має докладати зусиль для створення надійного соціально-економічного становища. Саме тому в освіті для сталого розвитку переплітаються економічні, соціальні й екологічні аспекти. У ширшому контексті важливими компонентами освіти для сталого розвитку є етика та справедливість [12].

Сталий розвиток та процес екологізації потребує модернізації системи освіти, спрямованої на комплексний і динамічний підхід, який враховує важливість критичного мислення, соціального навчання і участь у житті суспільства. У путівнику за редакцією В. Підліснюк [8] зазначено, що пріоритетним напрямком розвитку системи освіти в Україні та для впровадження екологічної освіти слід:

- створити нормативно-правову базу, що охоплює всі аспекти сталості на усіх рівнях освіти;
- підвищити рівень компетентності працівників системи освіти, аби включити проблеми сталого розвитку до навчального процесу;
- надати можливість особам, які навчаються, відповідати самим за процес власного навчання;
- забезпечити рівність доступу усіх членів суспільства до освіти

Для досягнення ефективності освіти для сталого розвитку необхідно [8]:

- розглядати її у двох аспектах: а) інтегрування освіти для сталого розвитку в навчальні дисципліни, програми і курси; б) організації окремих курсів і програм із сталого розвитку;
- поширювати позитивний досвід в освіті, що сприятиме змінам у поведінці на користь сталості;
- зміцнювати співробітництво і партнерство педагогів з іншими учасниками процесу;
- сприяти розумінню суті глобальних, національних і місцевих екологічних проблем з акцентом на їх соціально-економічні наслідки;
- впроваджувати нові підходи в навчанні: дискусії, круглі столи, заохочувати самоосвіту.

Нині існує два підходи до врахування екологічної освіти в процесі впровадження освіти для сталого розвитку:

Перший. Трансформування екологічної освіти в освіту для сталого розвитку, її поширення на досі не властиві галузі. Головними впроваджувальними інституціями є спільні установи екологічного та освітнього спрямування;

Другий. Створення нової структури на державному рівні, яка безпосередньо виконує функції з освіти для сталого розвитку. В цьому випадку спостерігається паралельне існування екологічної освіти й освіти для сталого розвитку з обов'язковою координацією їх дій.

ВИСНОВКИ

Екологічна освіта для сталого розвитку – сучасний підхід до організації освітнього процесу, який включає інформування членів суспільства про екологічні проблеми та основні проблеми сталого розвитку, формування світогляду, що базується на засадах сталості, переорієнтацію навчання з передачі знань на встановлення діалогу, орієнтацію на порушення та практичне розв'язання місцевих проблем.

Екологічна освіта є передумовою виникнення освіти для сталого розвитку та стала її базою. Зараз освіта для сталого розвитку охопила всі сфери діяльності людини і уособлює значно ширше поняття, ніж екологічна освіта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар, О. І., Барановська, В., & Єресько, О. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях: науково-методичний посібник для вчителів. Херсон: Гринь ДС., 2015. 228 с.
2. Борисенко, Н.М., & Кузьмічова, О.А. Еволюція світоглядних уявлень у процесі взаємодії людини і природи. *Перспективи*. 2011. Т. 2(48). С. 83–88.
3. Брундтланд Г. Наше спільне майбутнє: Міжнародна комісія з навколишнього середовища та розвитку: монографія. Оксфорд : Оксфорд Юніверсіті Пресс, 1987. 512 с.
4. Дайнаускас В.Р., & Стецула Н.О. Роль екологічної освіти як складової освіти для сталого розвитку в Україні. *Освітні та наукові виміри природничих наук* : збірник матеріалів II Всеукраїнської заочної наукової конференції, м. Суми, 8 грудня 2021 р. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. 180–183.
5. Монсеев Н.Н. Историческое развитие и экологическое образование : монографія. Москва : МНЭПУ, 1995. 56 с.
6. Пустовіт Г. Світоглядний контекст проблеми взаємодії людини і природи. *Релігія та соціум*. 2015. № (3). С. 131–138.
7. Пустовіт, Н.А., Пруцакова, О.Л., Колонькова, О.О., Тарасюк, Г.П., & Солобай, Ю. В. Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи: монографія. Харків, 2016. 154 с.
8. Підліснюк В., Рудик І., Кириленко В., Вишенська І., & Маслюківська О. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Пугівник. К.: Видавництво СПД «Ковальчук», 2005. 88 с.
9. Совгіра, С.В. Непередбачувані наслідки взаємодії людини і природи. *Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки*. 2007. №115. С. 109–118.
10. Стецула Н.О. Екологізація освіти як ключова тенденція сталого розвитку суспільства. *Молодь і ринок*. 2020. №6-7 (185-186). С.115–121.
11. Стецула Н.О. Функції методологічних підходів у дослідженнях проблем екологічної освіти в педагогічних закладах вищої освіти. *Проблеми і перспективи розвитку природничих наук у контексті модернізації середньої та вищої школи* : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-методичної Інтернет-конференції з міжнародною участю. Одеса : Одес. нац. ун-т імені І.І. Мечникова, 2021. С. 29–32
12. Melnychuk D., Pidlisnyuk V., & Stefanovska T. Key questions about sustainable development: what everyone needs to know. Handbook. К. : Нопак, 2003. 68 p.
13. Piasecki B.W., Fletcher K.A., Mendelson F.J. Environmental Management and Business Strategy: Leadership skills for the 21 century. 1999. С. 216–272.
14. Pidlisnyuk V.V., Stefanovska T. Sustainable agriculture: a New Gender Approach and Challenges for Education. *Economic and Environmental Studies*. 2004. № 6. P. 311–320.
15. Stetsula N., Orshanskiy L., & Voloshanska S. Ecological competence as a means of forming a dynamic teacher stereotype. *Bioresources and Human Health*, 2021. С. 117–122.
16. Stetsula N.O., & Pavliukh S.B. To the ecological culture through ecological education *Acta Carpatica*. 2015. № 24. P. 217–222.
17. Електронні ресурси
18. Базові елементи Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку <http://accord.cis.lead.org/edu/annex6.pdf>
19. Електронний архів В.І. Вернадського <http://vernadsky.lib.ru/>
20. Комісія ООН із сталого розвитку <http://www.iisd.ca/linkages/topics/csd/>
21. Про концепцію екологічної освіти в Україні. Закон України від 20.12.2001 13/6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>

ABSTRACT

PROBLEMS OF INTERACTION BETWEEN MAN AND NATURE: THE ROLE OF ENVIRONMENTAL EDUCATION

The article is devoted to the study of the role of environmental education as a basis for the implementation of the Concept of sustainable development and greening of society.

It is investigated that as a result of the interaction of society and nature at the present stage there are acute contradictions that are the essence of environmental problems: ozone depletion and air pollution, transboundary movement of pollutants, climate change, biodiversity, acid rain, desertification, resource crisis, etc. At the heart of these environmental problems are global phenomena and processes that society today is unable to overcome without environmental education, namely without understanding the theoretical foundations of ecology, environmental protection and sustainable use of nature.

In recent years, a new stage in the relationship of mankind with nature has emerged. Previous decades have been characterized by awareness of the consequences and scale of anthropogenic impact, recognition of the priority role of ecology and the transformation of this science from a purely biological to an integrated interdisciplinary. A distinctive feature of the current stage is the transition from fact-finding to action, to the development of a model of sustainable socio-economic and environmental development and to greening.

The most important tasks of greening is to integrate different branches of modern scientific knowledge to solve a specific socio-environmental problem; the relationship of related fields of knowledge to a certain holistic system of scientific ideas; in the formation of a new person who is aware of himself in inseparable connection with nature; in the formation of a specialist who will create new technologies and techniques that ensure the implementation of the principles of sustainable development of society. The greening of education should aim not only, but not so much at the awareness of the need to protect nature, as the development of thinking, ensures the transition to non-destructive, balanced nature management.

The objectives of the principles of sustainable development are as follows, namely to ensure the advanced solution of problems of social and spiritual development; coordination of the pace of economic development with the economic capacity of ecosystems; preservation and restoration of natural ecosystems and their ability to self-reproduction; coordination of the pace of economic development with the economic capacity of ecosystems; conservation and restoration of natural ecosystems and their ability to self-reproduce.

The article reflects the features, defines the objectives, goals and characteristics of environmental education. Environmental education should be implemented at all levels of education through a variety of organizational forms, tools and methods of teaching, which should be carried out on the basis of the world's best educational technologies, achievements of psychological and pedagogical science. The priority directions of development of the education system in Ukraine and for the introduction of environmental education are given. Environmental education is one of the prerequisites for achieving sustainable development and an important tool for effective governance, sound decision-making and the development of democracy.

Key words: ecological education, greening, sustainable development, ecological problems, education system, educational technologies.